

ЮРИДИКАЛЫК ИЛИМДЕР
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
LEGAL SCIENCES

Тынымсеитова С.М.

**РЕСПУБЛИКАНЫН МАМЛЕКЕТТИК-УКУКТУК МОДЕЛИ
ПАРЛАМЕНТТИК БАШКАРУУ ТҮРҮ МЕНЕН**

Тынымсеитова С.М.

**ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВАЯ МОДЕЛЬ РЕСПУБЛИКИ
С ПАРЛАМЕНТСКОЙ ФОРМОЙ ПРАВЛЕНИЯ**

S.M. Tynymseitova

**STATE-LEGAL MODEL OF THE REPUBLIC WITH A PARLIAMENTARY
FORM OF GOVERNMENT**

УДК 342.39 (575.2) (043.3)

Макалада парламенттик башкаруу түрү менен республиканын теориялык моделин түзүүгө аракет кылынган, парламенттин, Президенттин, мамлекеттин институттарынын өз ара байланышуусу каралган.

Негизги сөздөр: парламенттик республика, республика парламенттик башкаруу түрү менен, мамлекеттик-укуктук республиканын модели, өкмөттүк бийликти уюштуруу бийлиги.

В статье предпринята попытка создания теоретической модели республики с парламентской формой правления, рассмотрены институты парламента, президента и правительства, и их взаимосвязи в парламентской республике.

Ключевые слова: парламентская республика, республика с парламентской формой правления, государственно-правовая модель республики, организация государственной власти.

The article attempts to create a theoretical model of a republic with a parliamentary form of government, considered the institutions of parliament, the president and government, and their interrelations in a parliamentary republic.

Key words: parliamentary Republic a parliamentary Republic, with gangrene of the Board, the state-legal model of the Republic, the organization of state power.

Парламенттик башкаруу түрү бар республика – сейрек кездешүүчү башкаруу түрү, кээ бир республикалар парламенттике туура эмес карашат, ошол эле учурда аралаш башкаруу түрү болот. Мамлекеттерде тигил же бул башкаруу түрлөрүнө киргизүүдө бирдей критерийлер жок болгондуктан, окумуштуулар бир эле ошол эле мамлекетти ар кандай башкаруу түрлөрүнө кошо беришет. Кээ бирде илимпоздордун позициясы, конституциянын расмий позициясынан айырмаланып турат. Мисалы үчүн, С.А.Комаров жана А.В.Малько Болгарияны аралаш республика деп аташат, ошол эле учурда конституция боюнча Болгария – парламенттик мамлекет. Мындай болушунун себеби, илимпоздордун Конституциядагы сөздөрдүн маанисине жана айтылышына көңүл буруш-

пай, ар кандай башкаруу түрлөрүнүн келип чыккан далилдеринен башкаруу түрүн баамдашат.

Кыргыз Республикасы илимпоздор аркылуу парламенттик мамлекет болуп каралгандай эле, аралаш башкаруу түрү бар республикадай да каралат. Парламенттик башкаруу түрү бар Республиканын теориялык моделин түзүп көрөлү. Ал үчүн биз мамлекеттик институттарды бөлүп карап чыгабыз. Парламенттик республикада Жогорку мамлекеттик орган – парламент болгондуктан, Парламенттен баштайбыз.

Парламент – парламенттик республикада башкы орган болуп саналат. Так ошол парламент мамлекеттин өнүгүүсүнүн багытын жана артыкчылыктарын көрсөтөт. А.Е.Чеботарев белгилеп кеткендей, “бийликтин башкы көлөмү бир органдын колунда топтолгон, ал парламентте. Ошону менен бирге эн маанилүү саясий чечимдер, парламенттик көпчүлүк аркылуу коллегиялдык жол менен кабыл алынат. Президенттик жана аралаш республикасынан айырмаланып, бул жерде парламентке өзүнүн ветосун коюу жолу менен чечим чыгарып, тоскоол боло турган, кандайдыр бир орган же кызматтагы адам жок. Ошондуктан кээ бир адистер, ушундай парламенттин үстөмдүгү сыпаттамадагы өлкөлөрдү бийликтин өзүнчө топтолуп калган саясий группировкалардын колунан же адамдар жана орнотуулардан ушундай же ушундай ачык аракет менен бети жабылган диктатурадан сактайт”. Кээ бир суроолордо макул эместигибизди айта кетели. Президентке укуктук veto кээ бир мамлекеттерде каралган, ошол тууралуу кийинки изилдөөбүздө сөз болот, ошондо да парламенттик өлкөлөрдө ветодон көп деле нерсе көз каранды эмес. Парламентке каршылаш бир эле нерсени парламентти таратып жиберүү президенттин укугу дейт (же ишенбестик вотуму берилген өкмөткө тилектештик белгиси, же мындай вотумду күтпөстөн өкмөткө) [11, с. 45]. Биздин көз-караш боюнча, президенттин парламентти таратуу мүмкүнчүлүгү, сая-

сий жана өкмөттүк кризистерди чечүүдө маанилүү кепилдик болот.

В.А. Четвернин белгилегендей, парламенттин мөөнөтүнөн мурда таратылуусу (төмөнкү палата) өкмөттүк кризис учурунда төмөнкү кырдаалдарда болушу мүмкүн:

- Парламентте (төмөнкү) өкмөттү түзүүдө керектүү болсо, пайда болгон коалициялар жана партия арасынан бирөө да абсолюттук көпчүлүккө ээ эмес болгондо. Бул учурда мындай ишке жараксыз кураманы таркатуу менен жаңы шайлоо дайындалат.

- Башкаруучу коалиция таркатылышынын натыйжасында коалициялык өкмөт парламенттин колдоосун (төмөнкү палата) жоготсо, бирок ошол эле учурда абсолюттук көпчүлүккө ээ болгон жаңы коалиция пайда болбосо. Эгерде мындай өкмөткө ишенбестик көрсөтүлсө же, анын чечими керектүү мыйзамдык колдоо албаса, анда мындай учурда премьер-министр президентке парламентти таратуу менен жаңы шайлоо дайындалышы керектигин сунуштоо укугу болушу керек.

- Ички партиянын келишпестигинин натыйжасында келип чыккан абсолюттук көпчүлүктүн колдоосун бир партиядагы өкмөт жоготкондо, анда премьер-министр, башкаруу партиясынын лидери катары, өкмөттүн кийинки тагдырын чечүү жөнүндөгү маселени чечиш керек [10, с. 602].

Парламент парламенттик республикада шайлоодо көпчүлүктүн добушун ала албай калган, парламенттик көпчүлүктөн жана парламенттик оппозициялардан турат. Парламенттик оппозиция өкмөттүк саясатка башка окшош сунуш бере ала тургандай көрүнгөнү менен, иш жүзүндө өзүнүн аз сандыгынан улам эч кандай күчкө ээ эмес жана көпчүлүк убакта сыйындарды айтууга гана жарайт. Көзөмөлдөө элементтери өкмөттүк оппозицияда болгону менен, аз болсо да, парламенттик башкаруу түрүндө бар. Парламенттик көпчүлүк, тескерисинче өзүнүн каалоосун өкмөткө таңуулай алат, бирок, бул көбүнесе анын максаты болуп саналбайт, анткени ал өкмөт парламенттик көпчүлүктөн түзүлгөн жана алардын максаттары бир келишет. Оппозиция парламенттик өлкөлөрдө угулушу үчүн, анын коомчулукту дүрбөлөңгө салуусу керек, аларды өз жагына имерүүсү керек, же болбосо өзүнүн айланасындагы парламенттик көпчүлүктү бириктирүүсү керек. Парламенттин башкы функциясы – мыйзамды кабыл алуу, кээ бир мамлекеттерде парламенттин гана мыйзам кабыл алуу укугу бар, башка парламенттик мамлекеттерде өкмөт менен бирге, үчүнчүдө болсо президенттин да, мыйзам кабыл алууда укугу бар.

Бул нерсеге окумуштуулардын оюу полярдүү. Алар, президенттин жана өкмөттүн мыйзамды кабыл алуусуда өзүнүн киришүүсүн коркунучтуу эмес деп эсептешет, башкалар болсо мындай болбошу керектигин далилдешет. Полемикага кирбестен белгилей кетсек, Дж.Локк “мыйзамдаштыруу орган, мыйзам чыгаруу укугун эч бирөөнүн колуна берип жиберсе албайт. Анткени бул укук элдин ишеничинде жана

ким аны алса, эч бирөөнө өткөрө албайт” - деп жазган [7, 57].

Бул жерде, бизге ушундай сезилгендей, 2 түшүнүктү айырмалай билүү керек: мыйзамдаштыруу бийлигинин чөйрөсүнө кирген, мыйзамдаштыруу бийлигин башкаруунун өзү эле жана кээ бир ыйгарым укуктарынын келиши.

Өкмөт бийлигинин өзүнөн өзү басмырлоосу албетте, чектен чыгуу, а кээ бир ыйгарым укуктарын өткөрүп берүү, биздин көз карашыбыз боюнча, өз ордун табышы мүмкүн, анткени ал бийликтин бөлүнүшүндөгү функцияналдуу аспекти бузбайт жана парламенттин көзөмөлүндө болот. Эгерде парламенттик көпчүлүк парламенттик өкмөткө басмырлоо кылса, кээ бир ыйгарым укуктар эч нерсе болбойт. Эгерде парламенттик көпчүлүк жок болсо жана өкмөт коалициялык күчтөн түзүлсө, анда иш башкача болмок, мындайча айтканда “туруксуз” өкмөт бул ыйгарым укугун башкараса ал кооптуу болушу мүмкүн.

Л.Р. Симоношвили белгилегендей, “парламенттик мамлекеттерде жогорку парламент кабыл алган мамлекеттик чечимдер, мыйзам чыгаруу, мурунраак өкмөт менен аныкталат. Бул чечимдер, административдик курамды түзгөн бийлик мамлекеттик бюрократиялык аппарат менен аткарылат, бул аппаратты өкмөт каалагандай жайгаштыра албайт. Ошондуктан, бул мамлекеттерде мыйзам чыгаруу бийлигинин функциясын бир гана парламент аткарбастан, өкмөт да, парламенттен институциялык бөлүм да аткарат, бирок функционалдуу - аткаруучу “уландысы”, парламенттик көпчүлүк” [9, с. 36].

Ошондо, парламенттик республикадагы парламент – башкы бийлик органы, (ар дайым эле мыйзам чыгаруу эмес), мамлекетти далил боюнча парламенттик көпчүлүк башкарат.

Президент парламенттик республикада мамлекеттин номиналдуу башчысы болуп саналат. Президентти тандоодогу критерийлерди карап чыгалы. Парламенттик республикада өзүнүн мандатын түздөн-түз элден албайт. Адатта, президентти парламент өзү же парламентарийлерден турган өзгөчө шайлоочулардын коллегиясы шайлайт. Ушундайча Эстон Республикасында (Эстония) президент парламент (Мамлекеттик чогулуш) аркылуу шайланат, ошентсе да өзүнүн президенттике коюу укугуна Мамлекеттик чогулушунун курамынын бештен бир бөлүгү гана ээ. Эгерде, 1992-жылы Конституция менен орнотулган процедура боюнча болсо анда, президент үч түр өткөндөн кийин кайра шайланбайт, аны Мамлекеттик чогулуштун мүчөлөрүнөн турган шайлоочулар коллегиясы менен көпчүлүк добуш менен президентти шайлашкан жергиликтүү башкаруу кенешинин өкүлдөрү (39берене).

Австрия, Ирландия, Исландия сыяктуу Парламенттик мамлекеттерде президентти эл шайлайт. Элге парламенттик шарттарда, президентти шайлоо ыйгарым укугу берилгени, кээ бир окумуштууларга бул мамлекеттери парламенттик башкаруу түрүнө

кирээрине күмөн болуу менен буларды аралаш башкаруу түрүнө кирет дешет [6, с. 89]. Ошентсе да, Л.Р. Симоношвили белгилегендей, “президентти шайлоонун жолу, парламенттик республиканы, президенттик жана аралаштан айырмалай турган чечүүчү критерий болбойт” [9, с. 32]. Ушундай эле ойдо А.Е. Чеботарев [11, с. 63]. Аныгында, “экилик демократиялык легитимдүүлүк”, же башкача айтканда президент менен парламентти тандоо бийлик үчүн конкуренция жаралуусун алып келе тургандай сезилиши мүмкүн. Президент менен парламентти баардык элдин добуш берүүсү, бул бийлик институтундагы ар бири бардык эл мандатын кармоочусу болуп калышы ыктымал. Жалгыз ган суроо туулат: элдин атынан ыктыярдуу укугун аткаралат? Анын саясатына каршы чыккан президентти же парламентти? Ошондо да, көпчүлүк парламенттик мамлекеттердин конституциясы боюнча, президент парламентти таркатуу укугуна ээ. Мамлекетте саясий жана өлкөлүк кризисти болтурбоо үчүн, президент парламентти таратат. Ошентип, Исландиянын 1944-жылкы Конституциясы (азырда иштеп турган) боюнча парламентти (Альтинга) таркатуу укугуна ээ, 1944-жылдан бери бул укук колдонулбаганы, башка иш. Ирландиянын Конституциясы (28-берене) стабилдүүлүккө жетүү үчүн, өкмөткө булар тараптан ишенбестик жаралганын көрсөтүшсө, президент парламентти таркатууга укуктуу.

Н.Ш. Колсариева белгилейт, “парламенттин башкаруу системасынын өзгөчөлүгү, парламент кабыл алган ветого, өткөрүлүп жаткан референдумга, башкача айтканда элге түздөн-түз апелляция бергенге эч кандай укугу жоктугу. Эгерде, парламенттин кабыл алуусу, мыйзам чыгарууда калктын калың катмарына кызыкчылыгы каршылаш барса, социалдык араздашуу пайда болуп кетсе, аны алдын алууга өлкө башчысында эч кандай юридикалык инструмент болбойт [5, с. 111]. Бул абалды “парламенттик диктатура” дешет. Ошентсе да, ал андай эмес. Мисалы үчүн, Исландиянын 19-жылкы Конституциясы боюнча, анда Исландияны парламенттик башкаруу түрү ба мамлекет деп аташкан (1944-жылга чейин Исландия парламенттик монархия болгон), президент парламент (Альтингом) кабыл алган мыйзамды бекитиши керек болчу, 26-беренеге ылайык “президенттин ырастоосун алыш үчүн, Альтинг кабыл алган мыйзам проекти, кабыл алгандан кийин эки жумадан кечиктирбей көрсөтүлүшү керек. Ал ырастоону алгандан кийин гана ал мыйзам болот. Эгер президент мыйзам проектисин четке какса, ал баары бир күчүнө кирет, бирок шартка ылайык, ырастоо же четке кагуу үчүн, активдүү шайлоо укугу бар адамдардын арасында өтүлүүчү жашыруун референдумга жиберилет. Эгерде четке кагуу болсо анда анын аракеттери токтойт; ырасталса ал мыйзам күчүн сактап калат. Бул классикалык парламенттик республикада “укук ветосу” болбосо, анда ал эмне? Ал эми бул жерде, veto референдумда эле уруксат берилет.

Белгиленгендей эле, президент парламенттик мамлекеттерде номиналдуу жүз. Президенттин номиналдуулугу жөнүндө, парламенттик республикаларда бир катар фактылар айтып турат. Исландиянын Конституциясында так ушундай, президент бийликти министрлер аркылуу ишке ашырат деп көрсөтүлгөн (13-берене). Исландиянын Конституциясынын 9-беренесинде президентке коюлган ыйгарым укугу менен функцияларын, өкмөттүн кеңеши менен орундалуусу жана аткарылышы керек деп көрсөтүлгөн. Исландиянын Конституциясынын нормаларынын кызыкчылыгы айтат: “Эгер Президенттин посту ваканттуу болуп калса же президент чет өлкөдө болгондугуна байланыштуу же оорудан же башка себептерден убактылуу өзүнүн милдеттерин аткара албай калса, Премьер-министр, Президент Альтинга менен Жогорку соттун председатели Президенттин ыйгарым укугун алат”. Ошентип, президенттин бул ыйгарым укугу бул өлкөдө убактылуу болсо дагы, “өткөрүмдүү”.

Биздин көз карашыбыз боюнча, парламенттик республикада президенттин “алсыз” болушу, контра-сигнатура (институттарынын бар болушу. Контрасигнатура (контрасигнация) – бул мамлекет башчысынын министрдик колу менен ырасталган акт, бул акт юридикалык жана саясий жактан колу коюлган министр жоопкерчилик алат дегенди билгизет. Контрасигнатураны киргизүү, мамлекет башчысы юридикалык жактан жооптуу эмес дегенди билдирет. Исландиянын Конституциясына ылайык, президент өзүнүн официалдуу аракеттерине жоопкерчилик албайт. Бул ошондой эле, президенттин ыйгарым укугун аткарган адамдарга да тиешелүү. Министрдин бири аркылуу контрасигнациаланган президенттин колу, мыйзам чыгаруу актына же өкмөттүн актына билдирет. (Исландиянын Конституциясы 19-берене) ошентип, президент эмнеге кол коюуну кааласа ошого кол коет, бирок кай бир министр кол коюусу менен жоопкерчиликти өзүнө алса иш кагаз күчүнө кирет. Өлкөдөгү маанилүү кызматта отурган адам үчүн, парламенттик башкаруу түрү менен болсо да, бул абдан эле кемсинтилген абал.

Мына ошентип, президент – теориялык моделде, парламенттик республикада же номиналдуу, же парламент шайлаган, же болбосо парламентарийлер арасынын чыккан шайлоочулар коллегиясы жана эл шайлаган адам. Президенттин номиналдуулугу, өкмөт, премьер-министр же башка орган менен макулдашуусу менен аныкталат. Президент өзүнүн аракеттери үчүн жоопкерчиликсиз. Кайсы болбосун акт, министрдин, премьер-министрдин, же болбосо парламенттин колу аркылуу гана бекитилиши керек. Ушундай болгону үчүн, парламенттик республикада президентке “алсыздык” деген мүнөздөмө берилет.

Өкмөт. Л.Р. Симоношвилинин оюу боюнча, биз бөлүп жаткан, “мамлекеттик бийликтин парламенттик уюштуруунун эң маанилүү айырмачылыгы, өкмөттүн түзүлүшү менен жоопкерчиликтүү болушунда: мамлекеттердеги өкмөттүн бул башкаруу

түрү, парламент аркылуу түзүлөт, дааналап айтканда, партия (же партия коалициясы) көпчүлүк орунду ээлеген парламентте (же эки палаталык парламенттин структурасында же анын ылдыйкы палатысы) аркылуу түзүлөт [9, с. 33]. Ошондуктан, болжолдойт ал, парламенттик шайлоодо шайлоочулар факт түрүндө өкмөттүн келечеги үчүн да добуш беришет.

Өкмөт, парламенттик республикаларда парламентте көпчүлүк орунду ээлеген, саясий партиядагы депутаттардан куралат. Башкача айтканда, парламентте шайлоодо көпчүлүк орунду алган партия, өкмөттү түзүү укугуна ээ. Эгерде бир да партия өкмөттү түзүүдө добуш берүүдө чечкиндүү, ашык салмак ала албаса, парламентарийлер өкмөттү түзүүчү коалициялар менен сүйлөшүүсү керек. Ошентип, парламент менен өкмөт “байланышкан”. Дал ушул негиз, парламенттик көпчүлүктүн өкмөттү колдоосу айтат, дал ошондуктан парламенттик республикада өлкө парламент алдында жоопкерчилик алып жүрөт.

Окумуштуулар өкмөттүн түзүлүшүн жана өкмөттүн парламент алдындагы жоопкерчилигин парламенттик республиканын башкы белгиси дешет. Эгерде парламент өкмөткө ишенимин жоготсо анда ал, ишенбестик вотум жиберүүгө укуктуу, же өкмөттүн кетүүсүнө түрткү болууга же парламентти таркатып мөөнөттөн эрте жою болууга же парламентти таркатып мөөнөттөн эрте жаңы курамды шайлоону өткөрүүгө укуктуу. Жоопкерчилик түзүлүшүн ошол эле убакта ишенбестикти билдирүү катары көргөзө алгандай эле, ишенимден баш тартуу. Ошондой эле башкаруу түрүнө ылайык көзөмөлдөө сурап аныктоо, интерpellация жана башкалар. Ишенбестикти билдирүүнүн аркасы, өкмөттүн ыйгарымдуу укугунун токтолушун алып келет. Парламент кабыл алган ишенбестик вотуму, өкмөттү кетүүгө милдеттендирет. Ошентсе да, башка вариант болушу мүмкүн: өкмөткө билдирилген ишенбестикке жооп болуп, премьер-министр президентке мөөнөтүнөн эрте парламентти (же болбосо парламенттин структурасындагы экиликтеги ылдыйкы палатаны) таркатуу жана жаңы парламенттик шайлоо даярдоо сунушун киргизүүгө укугу бар. Эгерде алардын натыйжасы өкмөттүн партияларынын пайдасына болбой калса, же башкача айтканда ал шайлоодо утулуп калса, өкмөт кетет. Эгерде парламенттин жаңы курамында премьер-министр абсолюттук көпчүлүктүн колдоосун алса, өкмөт өзүнүн ыйгарым укугун улантат берет. Таркатуу жөнүндөгү формалдуу чечимди, премьер-министрди президент койгондой эле, президент чечет, бирок премьер-министрдин оюу жана парламенттик фракциялардын лидерлеринин чечими менен байланыш болот, эгер өкмөт түзүлбөсө [9, с. 37].

Көпчүлүк парламенттик мамлекеттерде өкмөт мыйзам чыгаруу демилгесине укуктуу (мисалы: Исландияда, Грецияда, Италияда). Кээ бир мамлекеттерде, мисалы Исландияда, өкмөт мүчөлөрү – министрлер, бир эле убакта Альтингдин (парламенттин) мүчөлөрү болушат. Ошентип, өкмөт жана түздөн-түз (өз алдынча) же (парламенттин министр-мүчөлөрү

аркылуу) мыйзам чыгаруу укугуна ээ. Ошондой болсо да, парламенттин депутаты болбогон өкмөттүн мүчөлөрүнө мындай укук берилбеши да мүмкүн. (Исландия Конституциясынын 51-беренеси).

Республикадагы парламенттик башкаруу түрүнүн негизги, башкы белгилери биздин көз-карашыбызча, булар болуп саналат:

- парламентти эл тандоосу,
- парламенттин өкмөттү түзүшү,
- президенттин постунун жок болушу же “алсыз” президенттин болушу,
- парламенттин астында өкмөттүн жоопкерчилиги.

Парламенттик Республикадагы кошумча (сөзсүз эмес) белгилери болуп саналат:

- президенттин парламентти таратуу мүмкүнчүлүгү;
- мыйзам чыгаруу органы ыйгарым укугунун бөлүгүн башка органдарга (аткарууга көбүнесе) үстөмдүк кылууга.

Мамлекеттик бийликти уюштуруудагы парламенттик моделдин принциби, аны башка мамлекеттик-укуктук моделден айырмаланып турган, төмөнкүдө камтылат: эгер президенттик моделде өкмөт президент алдында негизделсе, ал аралаш президент менен парламент өкмөт түзүү укугу үчүн атаандашса, анда парламенттик моделде өкмөттү түзүү прерогативдик парламент. Бул аспектке парламенттик көп мааниси бар же парламенттеги коалициялык күчтөр өкмөттү түзөт. Парламенттик республикаларда “бийликти бөлүү” принциби өзгөчө, айырмаланган өзгөчөлүктөрү бар. Парламенттик республикада, мындан башка жерде болбогондой, бийлик макулдашып, дыкаттуу аракеттенет, себеби бул “бийликтердин” аракети эмес, а аныгында “бийлик” – бирөөнүкү. Парламенттик мамлекеттерде “бир партиялык абалга” байланыштуу парламенттин көпчүлүгү жана өкмөт парламенттин көпчүлүгүнүн уландысы болот, ошондуктан мыйзам чыгаруу акты өкмөт менен алдын ала аныкталат. Ошого жараша, кээ бир парламенттик мамлекеттерде конституция боюнча, өкмөт мыйзам кабыл алуу укугуна ээ. Башкача айтканда, “бийликти бөлүү” принциби президенттик өлкөдөгүдөй, бул жерде да иштебейт.

Биз парламенттик өлкөнүн теориялык моделин мамлекеттик бийликтин жогорку органынын ыйгарым укуктуулугу менен ишмердүүлүгүн кыркылган абалда карап чыктык.

Ошентип, парламенттик республикада мамлекеттин моделди уюштуруу жөнүндө кийинки тыянактарды чыгарса болот:

1. Легитимдүүлүк-парламенттик бийликтин уюшуусу. Аныгында, парламент өзүнүн түзмө-түз ыйгарым укуктуулугун суверинитетти алып жүрүүчү жалгыз гана элден, элдин тандалгандары өкмөттү өздөрүнүн арасынан “өзүнүн адамдарынан”, бир партиядан болгондор же бир көз карашта болгондор.

2. Жаксыз бийлик. Бир адамга бийликти жактаган (президенттик республикадагыдай) коллективдик

жоопкерчиликке алып келет. Ката кетирген учурда, баардык мамлекет бийлигине дискредитация жок, ишенимди жоготуу. Мамлекеттик бийлик бир адамдын жиндигинен, анын саясий амбиция жана маанайынан “камсыздандырылган”. Парламенттик көпчүлүк, өзүнүн коллективдик ой-жүгүртүү күчүн менен, тарыхтын жүрүшүн конторуп сала турган, ойлонулбаган, бат чечимдерди кабыл албайт. Биздин көз-караш боюнча, парламенттик башкаруу түрү саясий бийликтин уюштуруусунун жогорку түрү, парламенттеги бийлик “сүйлөшүп алууга” мүмкүнчүлүктүү, компромис издегенге, монополизацияга кабыл болуусу азыраак, шайлоочулардын маанайынын өзгөрүшүнө ачык жана ылайыкташтырылган. Парламенттик башкаруу түрүнө каршылаштар, тескерисинче анын эң кемчилиги ашыкча демократизм, себеби демократизмде бийлик стабилдүү эмес жана бат алмашып турат деп эсептешет. Парламенттик көпчүлүктүн өзгөрүү мүмкүнчүлүгү өткөрүлүп жаткан саясий курсту стабилдүү эмес кылат. Ошондой эле, кемчилик деп парламентте коалициялык партия түзүлсө жана парламентте саясий көпчүлүк жок болсо “алсыз” өкмөттү айтышат.

3. Отчеттуулук алды менен жоопкерчилик. Парламенттин өкмөттү түзүүсү жана парламенттин астында өкмөттүн жоопкерчилиги болуп саналат парламенттин башкы белгиси болуп саналат. Парламент өкмөткө ишенимин жоготкон учурда, ал өзүнүн ишенбестик вотумун билгизе алат, ошонун аркасы менен өкмөттүн кетүүсүн же парламенттин таркашы жана мөөнөттөн мурда жаңы курамдын шайлоо өтүүсүн алып келет.

4. Өкмөт мүчөлөрүнө жана премьер-министрге, президентке салыштырмалуу кубаттуу ыйгарым укугун ыйгаруу.

5. Өз-ара чектер. Президент парламентти таркатып жиберүүгө укуктуу, парламент өкмөттү түзөт, өкмөт парламенттин алдында жоопкерчиликтүү чектердин коюлуусу, парламенттик республикада узурпатордук коркунучсуз ийгиликтүү иштешине өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Венгеров А.Б. Мамлекет жана укук теориясы. - Москва, 2005. 167-б.
2. Денисов А.И. Негизи жана мамлекеттин түрү. - Москва, 1960. - 263-б.
3. Кадырова Ч.А. Кыргыз Республикасынын башкаруу түрүнүн өнүгүшү жана орнотуусу. (тарыхый-укуктук аспект). Автореф.дис.юрид.илим. - Ош, 2014. - 26-б.
4. Калинович А.Э. Укуктук мамлекетте башкаруу түрү. Дисс.канд.илим. - СПб., 2008. - 184-б.
5. Колсариева Н.Ш. Саясий-укуктук жаратылыш Кыргыз Республикасында. Дисс.канд.илим. - Ош, 2009. - 168-б.
6. Комаров С.А., Малько А.В. Мамлекет жана укук теориясы, методикалык окуу курал. - Москва, 2003.-263-б.
7. Локк Дж. Тандалма философиялык чыгармалар. - Москва, 1960. - 184-б.
8. Мишин А.А. Чет өлкөлөрдүн конституцияларынын (мамлекеттик) укугу. - Москва, 2009. - 174-б.
9. Симоношвили Л.Р. Мамлекеттик-укуктук республиканын аралаш башкаруу түрү менен (теориялык анализ). Дисс.канд.юрид.наук. -Москва, 2004. - 174-б.
10. Мамлекеттин жана укуктун жалпы теориясы. Нерсеянцдын ред. (7-бөлүмдүн автору В.А. Четвернин). - Москва, 1999. - 218-б.
11. Чеботарев А.Е. Парламенттик Республика: чет өлкөлүк тажрыйба жана Казакстан үчүн окутуулар. <http://2010-2013.iwepkz/index.Php?newsid=213> (кайрылуу датасы 1103.2017).

Рецензент: к.ю.н., доцент Максат Макамбай